

ГНОСЕОЛОГІЯ ЮРИДИЧНОЇ МЕТОДОЛОГІЇ

© Кельман М. С., 2014

Право без пізнання перестає бути правом, бути правдою, стає несправедливим, не правом, а антиправом. Регулятивність права є тільки похідною пізнавальної сутності права. Звідси – право є пізнання.

Ключові слова: право, гносеологія, метод, методологія, наука, правознавство.

М. С. Кельман

ГНОСЕОЛОГИЯ ЮРИДИЧЕСКОЙ МЕТОДОЛОГИИ

Право без познания перестает быть правом, быть правдой, становится несправедливым, не правом, а антиправом. Регулятивность права есть только производной познавательной сущности права. Отсюда – право есть познание.

Ключевые слова: право, гносеология, метод, методология, наука, правоведение.

M. S. Kelman

EPISTEMOLOGY OF LEGAL METHODOLOGY

Law without cognition stops to be law, to be truth, it becomes unfair, unjust, anti-law. Regulative of law is only the derivative of the cognitive nature of law. Hence, the law is the cognition.

Key words: law, epistemology, method, methodology, science, law.

Постановка проблеми. Право у процесі свого формування, функціонування та реалізації неминуче постає як складний пізнавальний процес, як специфічне розкриття і демонстрація гносеологічної природи права. Важливою причиною актуалізації гносеологічних досліджень у праві є також розвиток світової когнітивістики як такої. Нові умови і якісно новий характер сучасного пізнання зумовлюють необхідність перегляду загальної картини пізнавально-правового процесу та виявлення ролі тих чинників, які раніше не враховувались або просто ігнорувались.

Мета дослідження – показати, що гносеологія юридичної методології є однією з найменш розроблених галузей нашої науки. Ця методологізованість сьогодні розглядається як незадовільна для суспільних цінностей.

Основні цілі дослідження: 1) здійснити аналіз окремо взятої сфери або напряму діяльності, а саме – методів юридичної гносеології; 2) обґрунтувати, що право пізнавально невичерпне, оскільки пізнання є самою сутністю права, найглибшою його характеристикою.

Стан дослідження. В останній третині ХХ ст. у західному правознавстві значний внесок у розвиток методології правового пізнання був зроблений такими відомими вченими, як Ч. Варга, Д. Вістор, Р. Лукіч, Ф. Мюлер, Н. Неновські, А. Козловський, М. Козюбра та ін.

Саме в їх наукових працях висунуто низку оригінальних думок про пізнавальну природу права.

Виклад основних положень. Розуміючи під методом систему прийомів (способів) пізнання, для отримання необхідного результату до структури методології необхідно включати і засоби пізнання (поняття та категорії відповідної науки).

Тому метод – це шлях пізнання і за своєю сутністю він являє собою систему правил і прийомів щодо найдоцільнішого способу дій, спрямованих на досягнення пізнавальної мети. Тож як поєднуються ці шляхи в юридичній методології як методології права? Де вихідний пункт цих шляхів і де загальна мета, до якої вони прямують? Що таке сам шлях в його суті, чи достатньо він забезпечує правильність та істинність знання?

Відповіді на ці та багато інших питань повною мірою сприяють знаходженню оптимальної оцінки самої методології як такої, що виконує функцію пізнання права. Кожен метод незалежно від його цінності є частиною методології, але не самою методологією як наукою, як пізнанням про пізнання шляхів, що ведуть до істини у правовій сфері.

Загальні елементи, що визначають гносеологічно метод як шлях, спосіб пізнання права, характеризуються ознаками, що впливають з таких положень:

- 1) шлях (метод), як свідчить сама назва, є насамперед напрямом у розробці права;
- 2) напрям передбачає свою мету руху думки;
- 3) сам рух має свої стадії, своєрідні вузлові станції (головні та другорядні вихідні пункти), напрям, залишаючись єдиним, розпадається на окремі шляхи, розділи, що утворюються подальшими вихідними пунктами;
- 4) сама мета окремого методу часткова, проте в загальному гносеологічному понятті методології кожна окрема мета не може бути сама по собі: у методології права єдина мета; вона і є, насамперед, гносеологічним моментом пізнання права;
- 5) то ж до методології в широкому сенсі зараховують не лише метод (шлях), матеріал, мету, а й того, хто йде, користуючись матеріалом, шляхом до задуманої мети; тому суб'єкт також входить у поняття методології у вказаному ширшому її розумінні [1, с. 84–90].

Такі основні елементи гносеології-методології. Саме слово методологія (грецьке) вказує на те, що вона є вченням (логос) про методи. Поняття логосу у давнину сприймали як мудрість знання. Логос – слово мудрого. Мудрість і знання розрізняються. Перше є не просто знанням, а й розумінням, причому глибоким і широким знанням, що синтезується загалом. Останнє ж знання є просто знанням матеріалу, його якості, достовірності. Тому у своїй суті методологія як мудрість знання, досягнення істини, має свій характер саме мудрості в сенсі пізнання цілого знання, в методології правознавства – права як цілого.

Практичне значення гносеології методології правознавства очевидне. Відомо, що багато методів, як практичних шляхів, шукають орієнтації в гносеології у викладеному тут її розумінні. Хоча гносеологія сама по собі автономна як предмет знання, проте вона фактично позбавлена величезного значення і для техніки методології як науки по суті прикладної [2, с. 3–16].

У кожній сфері дослідження є свій предмет. У методології правознавства ним є право. І. Кант зазначав, що юристи шукають визначення права та не можуть його знайти. Визначення є логічною категорією. Релятивний метод визначає право завжди відносно. Логічно юристи знайшли визначення права з тієї або іншої точки зору та пов'язані з ними істотні ознаки кожної точки зору, що логічно правильно. Але німецький мислитель мав на увазі сутність самого права, права в самому собі. Такого визначення немає, і це тому, що право багатогранне. Воно є периферією з безконечною кількістю точок зору на нього, причому правова периферія входить разом з іншими периферіями в єдине ціле. Звідси зрозуміло, що проблема права абсолютно нвирішена, оскільки складання усіх точок зору на право не дало б визначення права у самому собі [3, с. 150].

У науці права висувається все більше понять і водночас дається визначення про право як про цінність культури. При цьому останню розуміють як цінність духовної культури, як культурний чинник у синтезі з іншими такими самими чинниками культури. На відміну від інших чинників, право входить у зв'язок з тими чинниками, які позначаються як належне, і в цьому сенсі нормативне. Тому сутність права формально визначається як норма. У зв'язку з цим уточнення цього поняття призводить до необхідності виділити правову норму з інших норм і в такий спосіб

визначити сутність права як однієї з цінностей культури. Це спонукало розкрити зміст норми як форми культури. Усі спроби розмежувати, наприклад, моральну, етичну та правову норми, не привели до остаточного рішення. У змісті права є більш-менш визначений елемент етичної норми. Спроба визначити зміст права як засобу для досягнення інших цінностей культури, як свого роду умови в створенні цінностей культури, по суті позбавляє право змісту. Воно механізується і зводиться до такої собі соціологічної машини.

Крім того, сама постановка питання про визначення права за формою і за змістом по суті неправильна, оскільки вже було зауважено, що форма і зміст у пізнанні явища, природно, методологічно розрізняються; по суті форма і зміст невіддільні. Арістотель у своєму вченні про ентелехію виявив, зокрема, нероздільність форми та змісту, оскільки форма є виявленням якоїсь досконалої форми, що визначає зміст у цій досконалості та зміст форми. Вчення Гегеля про абсолютну ідею, що саморозвивається, є також ученням, де форма і зміст нероздільні. Метод виходитиме також із нероздільності форми та змісту. Власне кажучи, форма зумовлює зміст, а зміст – форму. У сфері мистецтва це положення особливо зрозуміле. Розглядаючи право як нормативний чинник культури – і в цьому полягає сутність права – форма і зміст зливаються в єдине поняття та відповідне визначення. Саме право у своїй формі та своєму змісті є середовищем, що сприяє належному (правильному) виявленню цінностей людського духу, в синтезі людини як члена суспільства, співтовариства. [4, с. 23–25].

Елемент примусовості у праві неминучий, оскільки правових норм не дотримуються. Якщо ж їх дотримуються, правова сила як зовнішня не діє.

Отже, гносеологічне пізнання методології у вказаному елементі – матеріалі пізнання (права) визначає не лише сам метод як напрям культурного чинника, а й як мету цього напрямку (пізнання права як культурного чинника та виявлення дійсно правильного середовища-атмосфери). Оскільки право вивчається в історії та сучасній його дії, то й сама атмосфера індивідуалізується як правова атмосфера певної епохи. Те саме стосується і джерел правотворення, як свідомої роботи думки. Звідси випливає, що за вказаного гносеологічного пізнання методології кожен метод отримує завдання з'ясування і правового середовища. Воно існує щоразу загалом. Через це кожен метод за його частковості, як окремий метод або навіть у комбінації з іншими методами, лише тоді правильно застосовується, коли одночасно виконав і загальну умову обліку правового середовища, як у суті права.

Як відомо, шлях сам по собі є напрямом, але, як уже зазначалося, сутність методу (шляху) визначається найдоцільнішим способом дій, спрямованих на досягнення пізнавальної мети. Гносеологічно шлях має бути визначений у вказаній його якості. Як було також з'ясовано, напрям конкретно (методологічно) визначається точкою зору, як вихідним пунктом, але таких точок багато, і тому гносеологічно шлях як метод передбачає свій істотний момент – правильний вибір точки зору.

Образно уявімо собі правове середовище (атмосферу) як коло, на периферії якого розташована безліч точок зору – вихідних пунктів у правотворчості, у застосуванні права або в його пізнанні. Назвемо ці точки в порядку алфавіту а, б, в, г, д тощо. Коли алфавіт вичерпаний, то є а, б, в тощо. Правильність точки зору визначається вибором з безлічі точок зору, що вимагає свого гносеологічного критерію – методу як пізнання істини (дійсності взагалі або нормативної – належної дійсності). Як з'ясовано, будь-яка точка гносеологічно виправдана, якщо розташована на колі-периферії. Проте очевидно, вибір точки визначається передусім його суттю у вказаному її визначенні. Все це зрозуміло. Але далі шлях, як напрям, має два кінці: один – цільовий, визначений точкою зору в методології, інший упирається в центр периферії. Ця центральна складова – позначимо її літерою С – і є предметом дослідження загалом. Тому метод, як шлях і точка зору на ціле (предмет), визначається образним зображенням периферії та відповідними шляхами. Шлях гносеологічно, схематично, звісно є радіусом. Радіус проводиться з центра, ділячи периферію, і саме коло розділяється на відповідну кількість радіусів. Методологічно ж дослідник стає, образно кажучи, на периферії у своїй точці зору і іде до центра як предмета вивчення. Зрозуміло, радіус-шлях найкоротший. У науковому дослідженні цей шлях може бути й ламаним, і загалом довшим.

Прямуючи до центра предмета дослідження (інтерпретації та взагалі правотворчості), досягається пізнання предмета, не лише з точки зору, яка протистоїть частині центра. Звідси будь-який метод, як уже з'ясовано, завжди окремий (релятивізм). Через цю окремішність метод завжди дефективний, і ця дефективність властива кожному методу як певній точці зору. Щоб уникнути цієї природної дефективності, необхідно включити вивчене або знайдене, або створене в центр, що з'єднує усі точки зору (методи) в одне ціле.

Отже, проблема шляху не вичерпується лише напрямом, але вивченням предмета в периферії точок зору, в кожному разі як критерій і коректив досліджуваного предмета у його частині, спрямованій до методологічної точки зору.

Гносеологічно методологія містить у собі й поняття про корективу та критерій перевірки. Тому правильність визначається вказаними елементами гносеології методології. Критерій і коректив лежать в інших точках на периферії. Тут насамперед додатково необхідно вибрати точки зору по суті предмета дослідження, найближчі до основної точки зору, що визначає вибраний метод.

Кількість критеріїв в оцінці правильності має в кожному разі свій мінімум залежно від предмета дослідження: що менше він вивчений, то більше підвищується вказаний мінімум.

Іншим засобом для встановлення правильності, ще ширшим, є включення згаданої периферії у ширшу сферу периферії. Тут уже критерій і коректив стають у своїй якості кваліфікованими. Власне кажучи, поле дослідження розширюється.

Ідеальним є включення периферії досліджуваного предмета у загальнішу, образно мислилося б продовження радіусів досліджуваної периферії як сукупності методів в охоплюючій периферії її радіусів. Оскільки відбувається зрушення радіусів, виходить особливо цінний, обґрунтований матеріал для перевірки та корективи дослідження.

Загалом розширення поля дослідження (периферії) зумовлює найнадійніші результати, особливо у тих випадках, коли радіуси усіх концентрично включених периферій збігаються.

Усе викладене тут образно про периферії, звісно, можна застосовувати не лише для дослідження як наукової роботи, а й до інтерпретації права і до правотворчої законодавчої діяльності.

Закони природи переважно є постійним і незмінним стосунком причини до наслідку. Хоча в сучасному знанні причина сьогодні мислиться інакше, ніж раніше, а саме – як постійна сукупність (склад) умов, що виробляють наслідок, проте фізичний закон, як незмінний, поки наука не зможе змінити сукупності умов, залишається у вказаній силі. І навпаки, поняття закономірності, що передбачає стосунок причини до слідства, не має істотного елемента у вказаному понятті закону. Наслідок є, але не завжди є лише тенденція вказаної виробничої причини, це не є незмінний у природі зв'язок, оскільки далі причина в новому розумінні є постійною, визначеною сукупністю умов, за яких виникає наслідок, у суспільному житті та пов'язаному з ним правовому середовищі, де склад умов змінюється, поняття закономірності характеризує суспільні науки.

Тому в гносеології методології правознавства питання про закономірність набуває свого значення, як галузь знання, де в тій чи іншій системі права є закономірність. Тому методологія гносеологічно потребує з'ясування цього методологічного елемента знання.

Мета методу вже показує, що в методології діючою причиною є причина кінцева або цільова, а не виробнича. Тому методи як цільові шляхи можуть бути оцінені й у цьому методологічному моменті цільової закономірності, як предмет методології загалом, також і юридичної. Не підлягає сумніву, що метод цілого (тотальний) або інтегрального має в цьому сенсі найбільшу якісність. За взаємної внутрішньої зумовленості частин із властивою їм також якісністю у вищевказаному сенсі суперечностей метод цілого сприяє з'ясуванню закономірності як у догмі, так і в історії права. Судова практика вносить свої зміни у догматичний склад, як причин юридичного слідства, через цільову причину (також насамперед законодавець), проте й у цій зміні, що постійно здійснюється, може бути констатована загалом та або інша закономірність розвитку догми, як чинного права (динамічного, не замкнутого).

В історії права історичний метод зокрема, а тим паче порівняльний метод можуть бути використані для з'ясування історичної правової закономірності. Закономірність у відомих галузях може бути виявлена і статистичним методом.

Очевидно, що деякі методи особливо сприяють з'ясуванню закономірності й у праві, і загалом у суспільних науках. Сама гносеологія методології набуває в площині закономірностей особливого значення, методологічного критерію оцінювання знання, що здобувається різними методами [5, с. 3–14].

У цьому сенсі сама гносеологія кваліфікується як знання про методологію в її високій якості. Закономірність вносить у знання внутрішній зумовлений порядок і додає йому ту органічність (організацію), яка зводить знання до вищого синтезу, насамперед у сенсі використання його в майбутньому. Закономірністю визначається не лише минуле і сьогодення, а й майбутнє.

Саме поняття про закономірність у суспільних науках і в праві (правових науках) мислиться як своєрідний умовний закон, дію якого можна очікувати з найбільшою ймовірністю: в політиці права (політико-правовий метод як оцінний) закономірність відіграє велику роль. Вона підвищує упевненість у правильному використанні політико-правового методу як майбутнього законодавства, в поліпшенні старого законодавства, дійсної судової практики тощо [6, с. 32–43].

Отже, елемент закономірності входить у гносеологію методології правознавства. Ця гносеологія, зокрема у зазначеному елементі, має велике значення, бо допомагає не лише осмислити ту чи іншу систему права, пов'язати її внутрішньо, а й виявити правильність знання про право, зокрема про його застосування, а не тільки про розвиток. Основні начала тієї чи іншої системи виражають закономірність. Так, принцип доброї віри (загальна норма) – один із виразів закономірності методології правознавства загалом. Аналіз принципів права як форм закономірності системи права у такому сенсі є однією з важливих сфер застосування аналітичного методу. Саме поняття про закономірність у науці права найвдаліший термін: правовий закон у розвитку окреслюється як постійна дія, що рівномірно відповідає вимозі закону. Оскільки є винятки, то закономірність ослаблена як виправдана вимогами життя. В історії права закономірність виявляється як своєрідність у розвитку системи права.

Що послідовніше проводиться закономірність у системах права, то більше саме право набуває стійкості, авторитету культурного чинника.

Проте поняття “закономірність” необхідно відрізнити від поняття “відповідність закону”. Останнє є загальною передумовою правильної поведінки особи, оскільки її дії складаються у правмірність, з огляду на постійність тенденції як у психіці самих осіб, так і в їх використанні права у правовій дійсності.

До пізнання методології як науки зараховують ще один елемент, який характеризується співвідношенням методів. Воно може бути взагалі комбінацією методів у їх доцільності, або ж комбінованим методом.

Види комбінації методів різні, отже, комбінація насамперед є пристосуванням до головного методу додаткових. Така комбінація визначається основним методом. Міра зв'язаності цього методу з іншим може бути органічною або механічною. Органічна комбінація вимагає, щоб додатковий метод у його зв'язку з головним методом мав зрештою загальну доцільність.

Як особливий вид комбінаційних методів це такий, в якому немає головного, а всі методи рівнозначні у досягненні поставленої наукової мети (проблеми).

За таких умов окремі методи через методологічну доцільність щоразу окремо виступають як головні. У такий спосіб диференціюється значущість методу в його верховенстві, хоча допускається випадковість, і у цьому його слабка сторона. Так, в історико-догматичному дослідженні його дати, попри формальне панування догматичного методу, можуть вказувати лише частково на історичні екскурси. У них, звісно, головне історизм, через що допускається догматично-історичний курс дослідження (наприклад, стосовно джерел інституцій як викладу чинного законодавства в часі написання інституцій, тобто елементів права).

Особливе місце займає такий вид комбінованого методу, який можна назвати комбінованим методом концентрації. Суть його полягає у тому, що він не стільки комбінує самі методи, скільки є тією чи іншою комбінацією їх при утриманні в ній органічної внутрішньої єдності як ядра, навколо якого концентрується та розширюється матеріал дослідження. Через таке сферичне розширення (кола в колі тощо) дослідження зберігає єдність комбінованого методу. Кожне подальше коло не лише є перевіркою первинного кола матеріалу в його науковому вивченні, а й вводить саме знання (результат знання) у ширшу сферу знання. Як такий спосіб комбінується з матеріалом з

дотриманням методу. Цінність такого методу очевидна, бо досягається найбільша доцільність, правильність отриманого результату.

При єдності науки в її окремих галузях цей метод, охоплюючи інші галузі, веде до відновлення ціліснішого знання. Так, наприклад, комбінований метод у вивченні історії права оброблений у певному колі матеріалу зі збільшенням інших кіл матеріалу, причому не лише історичного, в тісному сенсі цього слова, а й фольклорного та міфологічного, створює за тієї самої єдності методу (комбінованого з вказаною метою) об'єднання галузей знання, передусім у їхньому методологічному синтезі, а потім у самій науці як єдності знання. Сферичний метод концентрації гносеологічно в елементі методологічної доцільності значно збільшує і саму доцільність. Негативний бік цієї доцільності становить можлива необережність певної натянутості, що може знизити цінність дослідження як об'єктивно здобутого результату. Тому ця якість гносеологічної доцільності у використанні зазначеного сферичного методу вимагає особливої обережності, насамперед у тих випадках, коли наступні сфери в науці належать до інших галузей знання. Ця небезпека ще більше зростає через те, що дослідник може виявитися нефахівцем в інших галузях. І не лише через цю дефективність дослідника в знанні чужого йому матеріалу, а й через певну методологічну індивідуальність застосування спеціальних методів у чужій галузі.

Проте дослідження, зроблені сферичним методом, можуть бути обмежені і своєю галуззю з розширенням у ній матеріалу. Так, наприклад, у галузі дослідження приватного права включення в дослідження публічного права може бути цілком виправданим, наприклад, для історика права.

Взагалі елемент комбінації, як гносеологічний, є надзвичайно складним. Тут необхідна передусім творча винахідливість, хоча основною умовою все таки залишається та чи інша органічність комбінованого методу. Вона є нічим іншим, як взаємно зумовленою методологічною необхідністю для правильного дослідження, зокрема складного матеріалу. Під час комбінації методів необхідно використовувати їх, враховуючи їхні специфічні особливості, що проявляються у своєрідних розгалуженнях – шляхах (методах). Під час комбінації її складність завжди зростає, проте лише така комбінація забезпечує найбільший успіх у дослідницькій роботі.

Комбінація методів – велике мистецтво у законотворчості. Конкретність цієї діяльності загалом виключає дотримання якихось технічних правил. Важливо лише не порушувати вищезгадані умови загального характеру, адже охарактеризовані методи – це елементи комбінаційних методів, використання яких сприятиме ефективності оптимальних досліджень у царині методології правознавства [7, с. 429–431].

Висновки. Методи юридичної гносеології – це, по суті, логіка функціонування та розвитку права, передусім певне розуміння цього розвитку. Юридична гносеологія будує свою власну модель правової дійсності, яка характеризується як гносеологічна концепція права. За своїм характером – це динамічна модель розуміння права, оскільки розкриває його сутність через пізнання. Особливий акцент зроблено на тому, що пізнавальний процес є нескінченним і суперечливим, оскільки гносеологічна концепція визнає право як відкриту, динамічну систему, що виявляється у динамізмі її методологічної основи.

На підставі аналізу методів юридичної гносеології встановлено, що вони до певної міри залежать від механізму узгодження і взаємодії онтологічних та логічних засад права як специфічного виразу пізнавальної динаміки та розвитку самого права. Ці методи показують, що утворення певної концептуальної моделі не означає завершеності пізнання права.

1. Сердюк О. В. *Методологічні проблеми застосування якісних методів у соціально-правових дослідженнях проблем злочинності* / О. В. Сердюк // *Юридична Україна*. – 2007. – № 5. – С. 84–90.
2. Козловський А. А. *Право як пізнання: Вступ до гносеології права* / А. А. Козловський. – Чернівці: Рута, 1999. – 295 с.
3. Кант І. *Трактати і письма* / І. Кант. – М.: Наука, 1980. – 709 с.
4. Козюбра М. *Методологія права: концептуальні підходи* / М. Козюбра // *Проблеми методології сучасного правознавства: матер. Міжнар. наук.-теор. конф.* – К., 1996. – С. 23–25.
5. Лейст О. Э. *Содержание и критика основных концепций права* / О. Э. Лейст // *Советское государство и право*. – 1991. – № 12. – С. 3–14.
6. Козюбра М. І. *Загальнотеоретичне правознавство: стан та перспективи* / М. І. Козюбра // *Право України*. – 2010. – № 1 – С. 32–43.
7. Кельман М. С. *Юридична наука: проблеми методології: монографія* / М. С. Кельман. – Львів: ЛДУВС, 2011. – 491 с.